

Els expedients de responsabilitats polítiques de Traiguera

Vicent Sanz Arnau
Catedràtic d'institut

1. Introducció

L'any 2006 vaig tenir coneixement de l'existència i l'accessibilitat pública dels expedients de responsabilitats polítiques dipositats a l'Arxiu Històric Provincial de Castelló (AHPC), uns documents procedents dels arxius de l'antic *Gobierno Civil* provincial, dels soterranis del qual van ser parcialment rescatats.

L'estiu de 2009, vaig visitar aquest arxiu de Castelló amb mon germà i en vam obtenir part de la documentació disponible corresponent a Traiguera. La motivació que ens hi va portar era conèixer si entre aquesta documentació hi havia res relacionat amb els nostres avis. No vam trobar res de significatiu al respecte.

L'objectiu de la recerca centrada en aquesta documentació consisteix en la reconstrucció dels esdeveniments que van tenir lloc a Traiguera durant el període de la Guerra Civil. La informació proporcionada per la historiografia local és molt limitada. Pàgina i mitja hi dediquen Ferreres i Llatje (1986), amb les referències conegudes en el moment de la redacció del seu treball, i també amb les omissions característiques d'aleshores. D'altra banda, les fonts orals reproduïxen les pautes de comportament heretades de la dictadura, de manera que practiquen un silenci persistent. Des d'aquest punt de vista, la recerca històrica d'aquesta etapa té en l'estudi adequat de la documentació disponible la millor via per a aquesta reconstrucció. Curiositat personal a banda, aquesta reconstrucció històrica té una relació directa amb el corrent anomenat de la memòria històrica, que va tenir en la promulgació de la llei 52/2007, de 26 de desembre el més ampli reconeixement oficial de la persecució i l'exercici de la violència durant la Guerra Civil i la dictadura subsegüent. Aquest estudi vol ser una contribució a aquesta reconstrucció, amb l'única finalitat que la recuperació de la memòria supose la superació definitiva de vells antagonismes que perviuen en la societat local. La ciutadania actual no té per què heretar els silencis i oblits del passat. Sí que té la responsabilitat de conèixer la seua història.

En els apartats següents, es fixa la metodologia emprada en l'estudi; es fa una presentació dels aspectes més rellevants de la llei de responsabilitats polítiques que va servir com a marc legislatiu per a la instrucció dels expedients; es descriuen les característiques de la documentació,

s'estableixen les dades generals que proporcionen i es fa una aproximació al recorregut administratiu dels expedients; finalment, s'extrauen dades històriques referides als fets que es jutgen, la majoria dels quals corresponen a l'interval que va del 19 de juliol de 1936 al 14 d'abril de 1938, és a dir, entre l'esclat de la guerra i el pas de Traiguera a la zona franquista. L'apartat de conclusions tanca l'exposició.

2. Metodologia

L'estudi se situa dins el marc teòric de la metodologia històrica i té en l'anàlisi de dades documentals la principal estratègia de recerca. La font documental està constituïda pels materials esmentats, que consten de nou expedients complets, dèsset certificats de sentències de consells de guerra i un llistat de persones afectades per algun tipus de procediment judicial relacionat amb el tribunal de responsabilitats polítiques. S'han tingut en compte els textos corresponents a la llei de 9 de febrer de 1939 de Responsabilitats Polítiques i a l'esmentada llei 52/2007, de 26 de desembre, anomenada de la memòria històrica. Complementàriament, s'han tingut en compte fonts bibliogràfiques que tracten específicament la repressió política del franquisme a les comarques de Castelló, d'entre les quals destaca especialment Peña (2010).

Els procediments seguits per a la realització de la recerca, més enllà de la documentació digital i fotogràfica, va iniciar-se amb l'anàlisi del llistat ordenat per localitats elaborat per l'AHPC. A continuació va procedir-se a la lectura i anàlisi dels expedients fotografiats íntegrament. L'anàlisi va realitzar-se mitjançant un buidat de les informacions rellevants de cada expedient. Aquest recull de dades demanava un aparell interpretatiu del context polític i judicial en què van instruir-se els expedients, que va proporcionar Peña (2010). A la llum d'aquest estudi, va poder-se entendre el tipus i l'abast de les informacions que proporcionen els expedients en relació als esdeveniments històrics que s'hi jutgen. D'aquesta manera va poder-se elaborar una aproximació a les característiques dels expedients de Traiguera i a l'actuació de les autoritats franquistes locals. Finalment, va portar-se a terme una relació dels esdeveniments històrics referits als expedients.

En relació a l'anàlisi i als resultats finals obtinguts, cal tenir en compte les limitacions metodològiques amb què s'ha portat a terme l'estudi. En primer lloc, no s'ha analitzat tota la documentació que, segons el llistat ordenat per localitats del mateix AHPC, hi ha en els seus fons. En segon lloc, la simple lectura dels informes manejats per les instàncies administratives participants en les processos de responsabilitats polítiques evidencien la manca de rigor en la

demonstració dels càrrecs que s'imputen a les persones enjudiciades, de manera que, en un sentit estricte, no hi ha possibilitat d'establir una relació inequívoca entre els fets i les persones jutjades. Des d'aquest punt de vista, cal entendre que la informació històrica que proporcionen els expedients està vista a través d'un sedàs que la fa esbiaixada i no permet més que una aproximació indirecta als fets.

3. La llei de 9 de febrer de 1939 de Responsabilitats Polítiques

La llei de responsabilitats polítiques dictada pel govern del bàndol franquista té per objectiu organitzar la repressió política i econòmica contra els imminents perdedors de la guerra, amb l'objectiu de portar a terme la depuració general de la societat mitjançant la imposició de càrregues econòmiques.

La llei estableix una jurisdicció especial en què participen l'exèrcit, el partit únic franquista i la justícia ordinària. Aquests agents jurisdiccional compten amb la col·laboració de la Guàrdia Civil, les alcaldies i prefectures locals de *Falange* i l'Església, que elaboren informes dels encausats. Aplica el codi de justícia militar per jutjar delictes polítics com a delictes de rebel·lió militar i té caràcter retroactiu, de manera que jutja fets de carie polític escaiguts des de la revolució de 1934, molts dels quals responien a la legalitat republicana quan van tenir lloc.

En termes generals i centrant-nos en els casos de Traiguera, la llei s'aplica als condemnats en consells de guerra, a qui ha estat afiliat o ha format part d'organitzacions polítiques il·legalitzades, a qui ha ocupat un càrrec públic en temps del govern del Front Popular, o l'ha ajudat o n'ha estat candidat, a qui ha participat en confiscacions, denunciat persones afectes al bàndol franquista o induït la realització d'actes d'aquest tipus o bé ha protagonitzat actes provocadors de la rebel·lió de l'exèrcit contra la República, també a qui ha sortit d'Espanya sense reintegrar-se al territori franquista abans de dos mesos.

Per aquestes causes, la llei estableix aquests tipus de sancions: la inhabilitació per a càrrecs públics, el desterrament, la sanció econòmica i la pèrdua de la nacionalitat. La darrera no va afectar ningú de Traiguera ja que es reservava a casos especialment greus. La inhabilitació va afectar tothom que hagués exercit un càrrec públic. El desterrament, normalment per quinze anys, s'aplicava als exiliats. Finalment, de les sancions econòmiques només se'n va lliurar qui va poder demostrar la seua insolvència. El fet que l'inculpat hagués mort no eximia els familiars directes del pagament de la sanció.

El circuit administratiu dels expedients que tractem està compost pel *Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas* de Madrid, el *Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas* de València i el *Juzgado Instructor de Responsabilidades Políticas* de Castelló. El tribunal de València decidia l'inici d'expedients a partir d'informes que li arribaven. En el cas de Traiguera, aquests informes procedien de condemnes de consells de guerra i de liquidacions del *Servicio de Recuperación Agrícola*¹ (SRA) de Castelló. La segona font representava un sedàs més fi que la primera, ja que també afectava a persones que no havien estat processades militarment però que havien participat d'una manera o altra en la política local durant la guerra. Un cop publicada la incoació al BOE i al BOP, es decretava el control dels béns de la persona inculpada i el jutge de Castelló intruïa l'expedient a partir dels informes i relacions de béns que demanava als actors locals esmentats, prenia declaració a la persona inculpada i redactava un resum metòdic que, adreçat al tribunal de València, servia a aquest per dictar sentència. Es comunicava a l'inculpat o bé, si era a l'estranger, es publicava al BOE i al BOP. Immediatament, s'havia de satisfer la sanció econòmica o demanar-ne el pagament a terminis. Si no, el tribunal decretava mesures limitadores de la llibertat de residència i l'embargament de béns. Un cop satisfeta la sanció, es publicava al BOE i al BOP que la persona afectada havia recuperat la lliure disposició dels seus béns.

Aquesta estructura va ser reformada per la llei de 19 de febrer de 1942. La majoria dels casos més rellevants ja havien estat jutjats i el tribunal necessitava superar el col·lapse administratiu que els plantejaments de la llei de 1939 havien creat. L'estructura orgànica dels tribunals va ser reorganitzada per tornar a la jurisdicció ordinària, els supòsits acusatoris van ser rebaixats i es va fixar un topall de 25.000 pta. de patrimoni per eximir del processament. Localment, aquesta disposició va permetre l'arxivament d'expedients condemnatoris que encara no havien fet efectiva la sanció o que encara no havien estat jutjats. Altres casos no van arribar a instruir-se.

Pel decret de 13 d'abril de 1945 la jurisdicció de responsabilitats polítiques va quedar suprimida i els expedients pendents van passar a la justícia ordinària. Pel decret de 21 de febrer de 1947 van ser declarades sense efecte les condemnes de desterrament. El 1966 van ser indultades per decret totes les sancions per responsabilitats polítiques.

4. Expedients de Traiguera

Els expedients corresponents a veïns de Traiguera registrats a l'AHPC són 62. Un està duplicat. La documentació d'aquests 61 expedients és irregular. En alguns casos, només està

constituïda per la còpia de la sentència del consell de guerra anterior, remesa al tribunal de València o instància equivalent posterior per al processament per responsabilitats polítiques de la persona jutjada. A més d'aquests registres, Peña (2010) dona notícia de l'anunci al BOE i al BOP, entre 1940 i 1943, de la incoació d'expedient a 24 persones que no consten en el registre de l'AHPC. En total, doncs, 85 persones d'una població d'unes 2.100 van veure-s'hi afectades (4%). Dels 24 expedients que no apareixen a l'AHPC no se'n té més informació que el nom de l'afectat i l'any de publicació de la incoació.

Pel que fa a anys, dos expedients van ser incoats el 1939, 57 el 1940, vuit el 1941, no hi ha dades del 1942, tres el 1943, onze el 1944 i dos el 1945. Sobre dos casos no hi ha informació de la data. Pot constatar-se com el major nombre d'expedients va instruir-se el 1940, un cop acabada la guerra i estabilitzada la situació. Després de la reforma de 1942 encara se'n van continuar instruint, però en un nombre prou més petit.

Els encausats ho són bé perquè anteriorment han estat jutjats en consell de guerra (almenys 28) o bé perquè el tribunal de València ha detectat indicis de responsabilitats polítiques a partir dels informes de liquidació que li fa arribar el SRA de Castelló. Així com els expedients originats per consell de guerra responen, en la majoria de casos, a la repressió portada a terme després d'abril de 1938, quan les tropes franquistes van ocupar la comarca del Maestrat, en un context bèl·lic, els expedients tramitats a partir d'informes del SRA responen al procés de depuració política del conjunt de la societat una vegada ja acabat el conflicte.

Pels certificats de sentències i els expedients complets analitzats, les persones encausades són les que van protagonitzar la revolució social desencadenada arran del començament de la guerra, a la comarca o al municipi; les que van intervenir en la gestió de la situació creada arran d'aquesta revolució, sobretot càrrecs públics que ja ho havien estat durant la primera meitat dels anys 30; i militants d'organitzacions d'esquerres o republicanes, d'organitzacions obreres i de la col·lectivitat, que van formar milícies. De les 85 persones afectades, una és dona. Almenys vuit encausats es troben en parador desconegut o s'han exiliat a França, encara que aquest nombre és probable que siga bastant superior. Dos casos corresponen a combatents morts al front. Tant en aquests darrers casos com en alguns dels exiliats, aquestes circumstàncies no van evitar que familiars seus hagueren de fer front a les sancions econòmiques de resultes del processament. Almenys dèsset expedients van ser sobreseguts, per la insolvència de l'encausat o bé després de la reforma de 1942, quan moltes sancions que encara no s'havien fet efectives van donar lloc al sobreseïment per no reunir la persona afectada un patrimoni superior a 25.000 pta. També hi va haver algun cas que, a causa de les possibilitats econòmiques, no va veure's afectat per aquesta reforma i va allargar-se fins als anys 50.

Pel que fa a l'actuació de les autoritats locals que proveeixen informes al jutge instructor de Castelló, pot constatar-se com en un primer moment que coincideix amb les alcaldies de Miguel Vidal Culla i José Culla Vidal (abril de 1938 a primers mesos de 1940) es limiten a informar de les propietats dels encartats, segons es desprèn dels expedients de Jaime Vidal Caballer, Joaquín Muñoz Gales i Tomás Felipe Sanz Sebastiá; mentre que els informes de quan és alcalde José Vicente Benlliure Esteller (entre juny de 1940 i 1942) inclouen, a més de les relacions de béns, consideracions relatives als antecedents polítics, la conducta religiosa i l'actuació pública dels encausats. Els informes no solen divergir gaire quant a la informació aportada en relació a la mateixa persona encausada. La relació de béns sol ser còpia exacta de l'elaborada per l'alcaldia. El capellà Francisco Pastor es limita a valorar molt succintament la conducta religiosa i remet als informes de les altres autoritats pel que fa a la relació de béns. Peña (2010: 176) interpreta que aquesta és una actitud reticent a col·laborar en un procés de marcades característiques inquisitorials. L'informe del responsable local de *FET y de las JONS* sempre sol ser el darrer a emetre's. Aquests informes, doncs, solen basar-se en les informacions reunides principalment per l'alcalde.

És sobretot en el contingut d'aquests informes, així com en les còpies de sentències de consells de guerra, on es pot trobar informació sobre els esdeveniments que van tenir lloc a Traiguera durant la guerra civil. L'aproximació als fets, que recullen els informes demanats per a la instrucció dels expedients està, òbviament, condicionada per la visió que en aquell moment en donaven les autoritats locals. Aquesta visió pot estar determinada per una actitud més estricta de l'alcalde José Vicente Benlliure Esteller, que afecta les altres instàncies, o bé per una major pressió del tribunal, que, en tot cas, no ha estat descrita per Peña (2010).

Alguns casos aporten també informació d'àmbit comarcal. Els dos primers expedients instruïts i jutjats, corresponents a Jaime Vidal Caballer i Joaquín Muñoz Gales, pertanyen a aquesta tipologia ja que els encausats, que es troben empresonats de resultes d'un consell de guerra en què els van imposar penes de 20 anys de reclusió, comparteixen la característica comuna d'haver participat en la *Delegación Comarcal de Abastos*² de Benicarló.

En l'àmbit més estrictament local, els fets referits en les còpies de sentències de consells de guerra i en informes d'autoritats locals dibuixen un relat històric que reproduceix amb fidelitat la dinàmica que es va repetir arreu del País Valencià, segons apunta Balcells (1980). Arran de la sublevació militar, a Traiguera va formar-se un comitè revolucionari de defensa, dominat per la CNT, que va prendre el poder municipal. L'1 i 2 d'agost de 1936 va produir-se la destrucció d'imatges i altres elements religiosos de l'església parroquial i de la Font de la Salut. També van destruir-se els arxius municipal i parroquial. No hi ha dades fiables sobre la possible destrucció de l'arxiu de la Font de la Salut, ja que se'n desconeix l'estat en el moment de la destrucció.

El 8 d'agost van ser assassinats per milicians el capellà Carlos Llombart Torres i el carter Ismael Zaragoza Benlliure. El 23 d'octubre va ser assassinat Ramon Compte Queralt, jutge de pau de la Jana, després que milicians del comitè revolucionari de Traiguera el trobessin en una batuda pel terme. És una de les persones que va ser llançada al pou de les Serretes. Els informes emesos per les autoritats franquistes atribueixen a persones exiliades, dirigents del comitè revolucionari, algunes de les quals havien ocupat càrrecs públics, una participació directa en aquests assassinats, però no l'autoria material. Es tracta de Vicente Náquer Sogues, líder de la CNT que va arribar a ser alcalde durant la guerra, i de Santiago Cervera Bort, segon alcalde republicà i president del comitè revolucionari. En aquesta dinàmica, van tenir lloc les confiscacions de propietats, béns i diners, sobretot pertanyents a persones adscrites a partits de dretes antirepublicans.

Ja al 1937 va crear-se la *Colectividad Libre de Trabajadores*, impulsada per anarquistes, a partir de terres confiscades i altres d'aportades voluntàriament. L'expedient de Jaime Vidal Caballer inclou la sol·licitud, acceptada per la comissió dipositària local, de devolució d'una finca a la Llosa i de l'import líquid dels seus productes. Pel que fa als diners és impossible distingir entre confiscacions en la lògica de la col·lectivització i de les necessitats de liquiditat amb què es trobaven les autoritats revolucionàries, i la simple extorsió. Va ser el tipus d'acció d'aquestes característiques que més va proliferar en aquell moment. En el document "Relación nominal de robos, saqueos y incautaciones efectuadas por el Comité Rojo de esta localidad al vecindario de la misma", que donen a conèixer Comas i Villalta (2003), hi consten 57 accions relacionades amb diners, mentre les relacionades amb el blat, que ocupen el segon lloc, representen 24 accions, que amb tota seguretat corresponen a denúncies efectuades a les autoritats franquistes. Objecte significat d'aquestes confiscacions o extorsions va ser Salustiano Igual Macián, mestre, que havia estat alcalde el 1929, durant la dictadura de Primo de Rivera. Constantino Torres Deya, jutge de pau durant la guerra, apareix inculpat en aquest sentit en consell de guerra. Tanmateix, Salustiano Igual no apareix en la relació de Comas i Villalta (2003), que no especifiquen la data del document, potser perquè ja devia haver mort.

La substitució al capdavant del comitè revolucionari de defensa de Vicente Náquer Sogues per Vicente Roig Villalta, durant el 1937, marca la reconducció de la revolució en l'àmbit local. Vicente Roig Villalta, pertanyent a Izquierda Republicana, ja havia estat alcalde el 1933 i no apareix en cap llistat dels expedients de responsabilitats polítiques.

L'entrada de l'exèrcit franquista té lloc el 14 d'abril de 1938. Miguel Vidal Culla, afectat per les confiscacions, esdevé alcalde. L'arribada de les tropes franquistes marca la sortida del poble de persones i famílies senceres. En aquest sentit, per exemple, l'expedient de Vicente Náquer Sogues va arxivar-se després de la reforma de 1942 sense que s'hagués trobat cap familiar directe que

pagués la sanció. Les dades d'aquest èxode no estan documentades més que molt parcialment. El pas a la zona franquista inicia la detenció de persones compromeses amb el bàndol republicà que no van exiliar-se, que eren al poble o a la comarca, o bé que eren a les files republicanes i van ser detingudes més tard. Aquestes persones van ser processades en consell de guerra i van viure el processament per responsabilitats polítiques des de la presó. En aquest sentit, analitzant les sentències dels consells de guerra i els informes de les autoritats franquistes, pot concloure's que en un primer moment les penes dictades van ser majors, fins i tot, que aquelles que, per responsabilitats polítiques, van ser dictades en casos relacionats amb morts.

5. Conclusions

Els expedients de responsabilitats polítiques suposen la depuració política del conjunt de la societat local. Sobretot, aquesta depuració té lloc el 1940, tant per la intensificació de la tramitació de casos com pel canvi d'actitud, voluntari o forçat, de les autoritats locals a l'hora d'elaborar informes. Cal apuntar la incidència del SRA com a font de detecció dels casos relacionats sobretot amb la col·lectivització de terres. Finalment, convé posar de manifest com, malgrat no constituir fonts històriques fiables a causa de la total falta de garanties jurídiques dels processos, aquests documents informen d'esdeveniments sobre els quals pesa encara la llosa del silenci heretada de la dictadura franquista.

Referències bibliogràfiques

BALCELLS, Albert (1980): *Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975*, Barcelona, Edhasa.

COMAS, Joaquim; Manuel VILLALTA (2003): "Documents traiguerins", *Traiguera*, núm. 311 (setembre de 2003), pp. 20.

FERRERES, Joan; Daniel LLATJE (1986): *Traiguera. Història documentada*, Benicarló, Centre d'Estudis del Maestrat.

FERRERES, Joan; Daniel LLATJE (1992): *La Font de la Salut. Religiositat popular. Història del Reial Santuari de Traiguera*, Benicarló, Centre d'Estudis del Maestrat.

FURIÓ, Antoni (2001): *Història del País Valencià*, València, Eliseu Climent.

PANIAGUA MAZORRA, Angel (1988): "El papel del servicio de recuperación agrícola en la política agraria de la primera etapa del franquismo", *Revista de Estudios Agrosociales*, núm. 145 (3r trimestre de 1988), pp. 107-119.

PEÑA, Fernando (2010): *El precio de la derrota: la Ley de Responsabilidades Políticas en*

-
- 1 Organisme creat el 1938 mitjançant la Llei de Recuperació Agrícola amb la finalitat de neutralitzar la reforma agrària de la II República. Va fer efectiva la devolució de les terres col·lectivitzades als seus antics propietaris.
  - 2 Segons còpia de la sentència de Joaquín Muñoz Gales. A la de Jaime Vidal Caballer no es pot llegir més que «co- [...] de Abastos»